سەرەتاكانی سەرهەڵدانی دراما

و/ لە ئینگلیزییەوە: گۆران سەباح

لێکۆڵینەوە لەجیهانی ئەدەب وەک هێڵێکی شەمەندەفەری گەشت و گوزارە. ئێمە بەدرێژایی کات گەشت دەکەین بەخێرایی بە وێستگەی لادێ بچووکەکان تێپەڕ دەبین، گەلێ جاریش لەوێستگەی شارە گەورەکان دەوەستین. لەنێو شاڵاوی ئەم گەشتانەدا تووشی زۆر وێستگە بووین، لەهەموویان گرینگترو چالاکتر وێستگەی چۆسەر (Chaucer) بوو. دواتریش لەدووڕیانێکی زەبەلاح گیرساینەوە، ئەویش دووڕیانی شکسپیرە. شکسپیر بە مەزنترین درامانووسی ئینگلتەرا بەتایبەتی و جیهان بەگشتی دادەنرێت، بەڵام هەویری ئەم دوو کەڵە درامانووسە ئاوێکی زۆر هەڵدەکرێت، بۆیە پێش ئەمانە، دەبێ بزانین دراما چییە و چۆن دەستی پێکردووە.

دراما سروشتیترین هونەرە کە پشت بە بنەڕەتترین توانستی ئاژەڵ و مرۆڤ دەبەستێت، ئەویش توانستی لاسایی کردنەوەیە {Faculty of imitation}. هەر بەهۆی لاسایی کردنەوەیە ئاژەڵ فێری شەڕکردن دەبێت، فێردەبێت چۆن بەسەر شوێنە بەرزەکان بکەوێت و چۆن ڕاو بکات. ئەم لاسایی کردنەوەیە لەنێو مرۆڤیش ڕۆڵێکی کاریگەری هەیە، بۆ نموونە منداڵ بەهۆی لاسایی کردنەوە فێری قسەکردن و جێبەجێ کردنی کارە قورسەکان دەبێت. ئەم توانستە هەر لەناو بێشکەوە دەمان کات بە زارڤەکەر (Actor). مرۆڤ هەر لەمنداڵییەوە ڕۆڵی (پزیشک، گاوان پێشەنگی دڕندە ڕۆژئاواییەکان، ئاسمانەوان، شاو شاژنەکان» دەبینێت. بێچووە پشیلە ڕۆڵی پڵنگ دەبینێت. گوجیلە ڕۆڵی سەگ دەبینێت، بەڵام ئەمە دراما نییە، بەڵکو نواندنە.

وا مەزندە دەکرێ کە یەکەم دراما ڕۆڵ بینینی تیا نەبووە، بەڵکو نمایش کردنی چەند چالاکییەکی بێ گاڵتە بووە لەلایەن پیاوە گەورەکان ئەنجام دەدرا بۆ دەربڕینی بەرزترین غەریزەی پیاو کە غەریزەیەکی دینی بوو.

مرۆڤ دەبێ بەسەر جیهانی دەرەوە زاڵ بێت، بۆ ئەوەی کۆمەڵگەیەک پێک بهێنێ، کە ئەم کۆمەڵگەیە تەنیا خۆی هەنگاوی پێشکەوتووانە بگرێتە بەر تاوەکو ببێتە کۆمەڵگەیەکی شارستانی.

ڕێگای شارستانی بۆ فێربوونی ئەم زاڵبوونە، زانستە، بەڵام ڕێگای سەرەتایی جادووە. بێگومان زانست بەسەر جیهانی دەرەوەدا زاڵ دەبێت، بەڵام جادوو لەوانەیە سەربکەوێت. بۆ نموونە: گەر من ڕاوکەرێک بم، زانست بەهۆی ئەزموون و تێبینی کردن و لۆژیکەوە چەکێکی گونجاوم بۆ دروست دەکات، بەڵام جادوو هەوڵ دەدات ڕمێکم بداتێ کە لۆژیکا نە کار لەمەڕ تیژی و چۆنیەتی پێکاندن ناکات، تەنانەت دووریشە لە ئەزموون و زانست. هەروەها هەوڵ دەدات بەهۆی چەند شتێکەوە چەکەکەم بەهێز بکات وەک [جادووکردن، کڕنووش بردن و پاڕانەوە] کە لەڕاستیدا ئەمانە هیچ پێوەندییەکیان بەکاری ڕاوکردنەوە نییە.

لەو شوێنەی کە من تێیدا دەگوزەرێم، چەند میلێک دوورتر دارستانێک هەیە جۆرە خەڵکێکی تێدا دەژی باوەڕێکی تەواویان بەجادوو هەیە. بەجۆرێک لە پێوەندی نێوان دوو شت گەیشتوونە کە لەلای عەقڵی مرۆڤی شارستانی هیچ

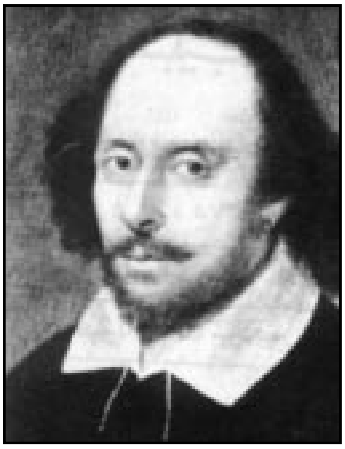

شکسپیر

مانایەکی نییە. بۆ نموونە: زۆر ترسناکە ئەگەر گاڵتە بە پەپوولە بکەی، یان پرچت شانە بکەی لە کاتی گەرداوێکی بە برووسکەدا.

دلڤەکەرترین و گرینگترین جۆری جادوو، پێی دەوترا «جادووی هاوسۆز. لەلای مرۆڤی سەرەتایی هەندێ ڕەگەز ڕێگای سەیر سەیریان هەبووە بۆ کوشتنی دوژمنەکانیان وەک:

پەیکەری دوژمنەکانیان لەمۆم دروست دەکرد و پاشان لەسەر ئاگرێکی هێواش دەیانتواندەوە. من شتی لەم جۆرەم لە ئینگلتەراش بینیوە. ڕۆژێکیان یەکێک لە قوتابییەکانم بزماری لەسەر پەیکەری پیاوێکی خراپ دەکوتی: وتی ئەمە کارێکی زۆر باوە لە گوندەکەی ئێمە.

بۆیە پێی دەوترێ «جادووی هاوسۆز» چونکە دەبوایە پەیکەرەکەو خودی کەسەکە لە هەموو خۆشی و ناخۆشییەک هاوبەش بن. دەبوایە بە شێوەیەکی یەکسان هەرچییەک بەسەر پەیکەرەکە ڕوویدات، بەسەر خودی کەسەکەش ڕووی بدایە. هەندێ لە دراوسێکانم ژیانی خۆیان بە ژیانی درەختێکی تایبەتەوە دەبەستنەوە. گەر ئەم درەختە بڕایەوە یاخود بە هۆی برووسکە، ئاگری تێبەر بوو، ئەوکاتە دەبێ شتێکی وەک ئەمە ترسناک بەسەر ئەو کەسەدا ڕووبدات کە ژیانی بەو درەختە بەستراوەتەوە. ئەمە وەکو دوو ژێی پیانۆ وایە کە بۆ ژەنینی یەک نۆتە بەکاردێن. تەنانەت ئەگەر ئەم دوو ژێیە کەمێک لەیەکتریەوەش دووربن ئەگەر یەکێکیانم ژەنی، ئەوی تریش دەلەرێتەوە، کەواتە ژێیەکان هاوبەشن. زانست دەتوانێ ئەم دوو ژێیە هاوکارە شی بکاتەوە، بەڵام ناتوانێ کارەبای جادووی هاوسۆز شی بکاتەوە.

زۆر خەڵک پێی وایە، یەکەم دراما لەسەر چوار شت وەستاوە: «توانستی لاسایی کردنەوە، جادووی هاوسۆز، باوەڕ بەخواوەندەکان، ترسی لەبرسان مردن» برنج یاخود دانەوێڵە گەشە دەکات و ئەم هەموو خەڵکە پشت بەم بەرهەمەی زەوی دەبەستێت و خۆراک بۆ خۆیان پاشەکەوت دەکەن. ئەوکاتی هیچ زانستێک لەئارادا نەبووە: ئەندامانی کۆمەڵگەی سەرەتایی بیریان بۆ ئەوە نەدەچوو کە ئەم خۆراکەی بەخشێنراوەتە ئەوان لەلایەن هێزێکەوە بووە کە لەژێر دەسەڵاتی ئەواندا نییە و نەشیان دەتوانی وەک زانایان بیربکەنەوەو زاراوەیەکی وەک دەرهەستی (Abstraction) بۆ دابنێن، بەڵکو بیریان لەخواوەندەکان دەکردەوە. بەهۆی ئاووهەواو وەرزەکانەوە کاتیان دەزانی بۆ نموونە: کاتێ شتەکان گەشەیان دەکرد، ئەوە کاتی ژین بوو، کاتێکیش هیچ شتێ گەشەی نەدەکرد ئەوە کاتی مردن بوو! هیچ زانستێک نەبوو پێیان بڵێ ئەم کردەیە بەهۆی سووڕانەوەی زەوییە، هەر بۆیەشە بەهار ڕێک لەدوای زستانەوە دێت. کاتێ زستان دەهات وایان دەزانی کە خواوەندی ژیان مردوو لەلایەن خواوەندی مردن کوژراوە. باشە ئەی چۆن خواوەندگەلی وەک [بەپیتی خاک و ژیان و دانەوێڵەو برنج] جارێکی تر دەژیانەوە؟ بێ گومان بەهۆی جادووی هاوسۆزەوە!

پاشان تەدارەکی جادوویی هاتە ئاراوە [Magical cer-emonies] ئەگەر مۆمێک یاخود دارێک وێنەی مرۆڤێک بنوێنێ، دەبێ ئەم مرۆڤە کاری خواوەندێک بکات بە واتایەکی دیکە ببێتە خواوەند. بۆیە یەکێکیان بەخواوەندی ژیان و یەکێکی تریشیان بە خواوەندی مردن هەڵبژارد. ئەم دوو خواوەندە دژی یەک دەجەنگێن. خواوەندی ژیان دەکوژرێت، دواتر بە پەرچوو هەڵدەستێتەوەو خواوەندی زستان دەکوژێت، پاشان سەما بۆ سەرکەوتنی خۆی دەکات. ئێستا بەگوێرەی یاسای جادووی هاوسۆز، چەند نواندنێک ڕووی دا، دەبێ ئەم نواندنانە لەڕاستیش ڕووبدەن. خواوەندی ڕاستەقینەی بەپیتی خاک پێویست بوو بگەڕێتەوە ژیان، گەڕایەوە، چونکە زەوی لە سووڕانەوەدایە، کەواتە دووبارە زەوی سوودی دەبێت ئا لەم ڕوانگەیەوە جادوو سەرکەوت.

لێرەدا نواندن هەیە، کەواتە گرێش هەیە (Plot). ئەم گرێیە کاری تێدایە، کارەکەش شەڕکردنە. ئەم شەڕکردنە بەرەو لووتکەمان دەبات (climax) واتە مردنی خواوەندەکە. لووتکەش بەرەو کۆتاییەکی دڵخۆشمان دەبات کە زیندووبوونەوەی خواوەندەکەیە، واتە کردنەوەی گرێیەکە (Denouement). ئەمە درامایە، بەڵام لە هەمان کاتدا ئایینیشە. لەگەڵ پێشکەوتنی کشتوکاڵی کۆمەڵگەی سەرەتایی، هەندێ بیری نوێش هاتە ئاراوە، وەک ئەوەی زیندوو بوونەوەی خواوەند شتێکی شکۆدارە پێویستە مردنەکەشی شکۆدار بێت، چونکە بێ مردن زیندووبوونەوە وجوودی نابێت. هەروەها خواوەندێک کە دەمرێت ئەمە خۆی لەخۆیدا قوربانییە دەتوانێ بۆ چاکەی خەڵک جارێکی تر زیندوو بێتەوە، بەڵام ئاینێکی بلیمەتی وەکو ئاینی مەسیح دوورە لەم جۆرە بیرکردنەوانە کە دەتوانین پێی بڵێین

(ئەفسانەی بەپیتی خاک» [Fertility myths]- ڕێوڕەسمی کەنیسەی کاثۆلیک ستایشی قوربانیدانی عیسا دەکات. ئەمە ڕێووڕەسمێکی ئایینیە، هەروەها دراماشە.

چەند سەدەیەک لەمەوبەر نواندنی خەیاڵی وجوودی هەبوو، ئێستاش هەندێ لەم جۆرە نواندنانە لە ئینگلتەرا بەرچاو دەکەون کە پشت بە ئەفسانەی بە پیتی خاک دەبەستن، زۆرجار ناوەرۆکی ئەفسانەکە دەدرێتە پاڵ کەسێکی مێژوویی، گرێیەکەش باس لەگرفتی کشتوکاڵی ناکات و گۆڕانی بەسەردا هاتووە، بەڵام مانا سەرەکییەکە هەر ماوە کە مردن و زیندووبوونەوەیە. شانۆگەرییەک لەیەکێک لە گوندەکانی ئینگلتەرا لە جەژنی لەدایکبوونی مەسیح نمایش کرا کە ناوەرۆکەکەی بەم شێوەی خوارەوە بوو:

قەشەیەک بەناوی جۆرج پارێزەری ئەدەب و هونەری ئینگلتەرا دەبێت. یەکێک بەدوای یەک ئەژدیهایەک و [Dragon] سوارچاکێکی تورکی و تیرپینی زەبەلاح دەکوژێت. ئینجا باوکی لە جەژنی لەدایک بوونی مەسیح بانگی پزیشکێک دەکات کە دەتوانێ بەهۆی جۆرە شەرابێک هەرسێکیان زیندوو بکاتەوە، پێیان دەڵێ:

ئەوەتا جاک ، ئەم نەعلە ئیسفەنجییەی من بگرن
بەسەر پێی خۆتانی وەکەن
هەڵسنەوە و دووبارە شەڕ بکەن.

ئینجا هەڵدەستنەوەو دووبارە دەست بەشەڕ دەکەنەوە. ئەم جۆرە ثیمەیە (Theme- واتای سەرەکی) هەندێ جار لەدرامای میللیش بەدی دەکەین.. لەو ماوەیەی ڕابردوودا(*) گاڵتە بەرهەمێکی (Parody) مۆسیقایی ئۆتێللۆم بینی کەلەلایەن چەند زارڤەکەرێکی چینی و مالیزی و هیندی نمایش کرا. لەکۆتاییدا ئۆتێللۆ دێزدەمۆنای خێزانی دەکوژێت، دواتریش خۆی، بەڵام پزیشکێک بە پەرجوویەک زیندوویان دەکاتەوەو دەست دەکەن بە گۆرانی وتن:

ئێستا زیندووبووینەوە، کەمێک پێش ئێستا مردووبووین
نانی هەر هەموو نەتەوەکان........

لێرەدا پێویستە ئەوە بڵێم کە وشەی نان (Toast) دەگەڕێتەوە بۆ گەنم، ئەمەش خۆی لەخۆیدا ئاماژەیەکە بۆ کاریگەری ئەفسانەی بەپیتی خاک، بەڵام ئەمە شتەکان زۆر دوور دەخاتەوە!

لەمەودوا ئەوە بەدی دەکەین کە چۆن دراماو ئایین لە سەرەتاکانی مێژووی هونەر لە ئەوروپا تێک هەڵکێشراون.

(٢٥٠٠) ساڵ لەمەوبەر دراما لەلای یۆنانەکان گەیشتبووە ئاڵۆزترین قۆناغی پێشکەوتن، لەچاو ئەو درامایەی کە باس لەمردن و زیندووبوونەوەی خواوەندەکان دەکات، بەڵام ئەم درامایە سەرەتای سەرهەڵدانی بۆ ئەو ئاهەنگانە دەگەڕێتەوە کە لەلادێ چەپەکان ساز دەدرا.

وشەی تراژیدی (Tragedy) لەوشەی تراگۆسەوە (Tragos) هاتووە کە یۆنانەکان بۆ بزن بەکاریان دەهێنا. یەکەم تراژیدی سەماکردن بوو بەدەوری بزنێکی سەربڕاو یاخود گۆرانی وتن بەکۆرس هاوکات بزن ئاسا جلیان دەپۆشی [لە ئایینە کۆنەکاندا بزن مێژوویەکی باوی هەیە: لەلای یۆنانەکان بزن بە ئاژەڵێکی تەڕو بەپیت و زۆر سێکسی دادەنرا. بەپیتی بزنیان بەبەپیتی خاک دەبەستەوە، دواتر عیبیرییەکان بزنیان وەکو ڕەمزێک بەکاردەهێنا. وەک ئەوەی کە بزنێک و هێمای چەند تاوانێکی خۆیان دەبردە بیابان. حەزرەتی مەسیح هەندێ جار لەگەڵ ئەم قوربانیدانە بەراورد دەکرێ]. کۆمیدی [Comedy] لەوشەی کۆمۆسەوە (Komos) وەرگیراوە کە بەمانای چێژ وەرگرتن دێت. جۆرە ئاهەنگێکی بێ ئەدەبە پێشکەشی خواوەندی دیۆنییەس (Dionysns) دەکرا، کە خواوەندی ڕووەک بوو. ئەم خواوەندە لەکاتی زیندوو بوونەوەدا زۆر ئازاری دەچێشت هەروەکو چۆن خواوەندی شەراب هۆشی لەسەرخۆی نەدەما.

تراژیدی نووسە مەزنەکانی یۆنان وەک: ئاشیلەس سۆفۆکلیس و یۆریپیدس درامای ئایینیان دەنووسی کە باسیان لەپێوەندی ڕەوشتی نێوان خواوەندو مرۆڤ دەکرد بەمەبەستی بەخشینی ڕەوشتێکی باش. نمایش کردنی ئەم جۆرە درامایانە کەمتر دڵخۆشکەر بوون لەچاو ئاهەنگە ئایینییەکان. بۆیە ناوەرۆکی دراماکان زۆر دەگمەن ئایینی بوون. لە ئەفسانە بەناوبانگەکان وەرگیرابوون کە بینەر پێیان ئاشنابوون. لەم جۆرە نمایش کردنانەدا بینەرێکی ئێجگار زۆر کۆدەبوونەوەو بە پەرۆشەوە سەیریان دەکرد. زارڤەکەرەکان دەمامکیان دەپۆشی لەکاتی نمایشکردندا. لەبەر چاوی ئەو بینەرانەی کە پیاوی گەورەبوون زۆر بەشانازییەوە جموجۆڵیان دەکرد. لەناکاو کۆڕسێک دەهات نمایشەکەی دەبڕی و لەسەر چیرۆکەکە دەدواو ئاماژەی بۆ ڕەوشت دەکرد.

یەک لە تراژیدیاکانی ئەو سەردەمە، باس لە هەرەس هێنانی پیاوێک دەکات بەدەستی هێزەوە. هەرەس هێنانەکە بەهۆی چەند خەوشێکە لەکەسایەتی ئەم پیاوە یاخود بەهۆی هەندێ تاوانی تایبەتی ئەم پیاوەیە..

هەروەها بۆ نموونە شا ئۆدیپس دەرکی بەخاپوور بوونی شانشینەکەی کرد بەهۆی بڵاوبوونەوەی نەخۆشی و برسێتی و قاتو قڕی. هۆی ئەمەش ئەوەیە کە خواوەند لەکەسێک زویر بووە کە تاوانێکی زۆر گەورەی کردووە. دەبێ ئەو کەسە کێ بێ؟ هیچ کەس دانی بەهیچ تاوانێک نەنا لەبەردەم شائۆدیپس. لە ئەنجامدا دەرکەوت کە ئۆدیپس خۆی تاوانبارەکەیە. ئۆدیپس لەمنداڵییەوە لەدایک و باوکی خۆی

دابڕابوو، بۆیە ئەوانی نەدەناسی و تووشی دوو تاوانی گەوجانە هات.. ئەوانیش: لەسەر ڕێگادا پیرەمێردێکی کوشت کە باوکی بوو، هەروەها بێوەژنێکیشی خواست کە دایکی بوو. بەڵێ ئۆدیپس باوکی خۆی کوشت و دایکی خۆی مارە کردەوە! پرسیارێک خۆی قووت دەکاتەوە: باشە شا ئۆدیپس چۆن بزانێت پیاوە پیرەکە باوکی بووەو، بێوەژنەکەش دایکی؟ خواوەندەکان مافی خۆیانە تووڕەبن، هەرچەندە ئۆدیپس بێ هیچ زانیارییەک، بێ ئەوەی نیازی ئەم تاوانانەی هەبێت، تاوانەکانی کرد، خۆ کوشتنی دایکی (هاوکات خێزانی) هەروەها خۆیشی چاوی خۆی دەرهێنا ئەمانە جەخت لەسەر ئەوە دەکەنەوە کە ئەم بێ ئاگاییەی ئەوان گەورەترین تاوانە.

ئێمە کاتێ سەیری ئەم تراژیدیایە دەکەین، هەم بەزەییمان بەئۆدیپس دادێتەوە، هەم ڕقیشمان لێی دەبێتەوە. ئێمە قسەمان لەسەر خواوەندەکان نییە کە ئۆدیپس بەتاوانبار دەزانن، یان نا، بەڵکو ئەوەی لەلای ئێمە گرنگە ئەوەیە کە ئۆدیپس لەژێر دەستی خواوەندەکان دوورکەوتەوە لەبەر ئەوەی نەبوو کە ئۆدیپس لەوان بێزارو تووڕە بووبێت، بەڵکو ئۆدیپس خۆی پاک کردەوە لەتاوان. ئێمە هەست بە پاکسازی سۆز دەکەین هەروەکو چۆن میلتۆن وەسفی دەکاو دەڵێ: [بەفێرۆچوونی سۆز لەپێناو مێشکێکی هێمن].

وشەی پاکسازی [Purge] بەهایەکی خۆی هەیە، ئەوەتا ئەرستۆی کەڵە فەیلەسووفی یۆنانی دەڵێ «ئەرکی تراژیدیا پاک کردنەوەی هەستەکانە بەهۆی وروژاندنی بەزەیی و تۆقین». زاراوە هونەرییەکەی یۆنان کە بەمانای پاکسازی دێت (Catharsis). واتە پاک بوونەوەی دەروونی. لەمەوە بۆمان دەردەکەوێت کە شتێکی شیاوە بۆ خەڵکی شارستانی کە سۆزی سەرەتاییان هەبێت، بەڵام جار جارە بورووژێنرێ تاوەکو ئەم سۆزە سادانە نەبنە هۆی ئەوەی کە بەرپرسیاریەتی ئەو کەسە لەدەست بدەن.

لەڕاستیدا، ئێمە زۆرجار گەرەکمانە بورووژێین، بۆیە بەپەرۆشەوە ئامادەی بینینی فیلمێک یاخود یاری تۆپی پێ دەبین، بەڵام جیاوازییەکی گەورە لەنێوان ئەو وروژانە هەیە کە بەهۆی بینینی یاری تۆپی پێ دروست دەبێت، لەگەڵ بینینی شانۆگەرییەک یاخود فیلمێک، چونکە لەکۆتایی یارییەکەدا وروژانەکە بەردەوامەو هەندێ جاریش شەڕی لێ دەکەوێتەوە، بەڵام لەکۆتایی شانۆگەرییەکە یاخود فیلمەکەدا وروژانەکە نامێنێت. هەروەها بۆ نموونە: کاتێ دەچین سەیری شانۆگەری (هاملێت) دەکەین، لەسەرەتادا بەزەییمان بەپاڵەوانەکەدا دێتەوە لەهەمان کاتیشدا دەتۆقین لەو بارودۆخەی کە پاڵەوانەکە تیایدا گیرۆدە بووە. لە کۆتایی شانۆگەریەکەش بیردەکەینەوە [ئەمە چ کۆتاییەک و چ چارەسەرێکە. پاڵەوانەکە بەم شێوەیە بمرێت]، بەڵام هیچ کەس ناتوانێ ئەم کۆتاییە ڕەت بکاتەوە، چونکە خەوش (Flaw) لە کەسایەتی هاملێت هەیە. خەوشەکەش ئەوەیە کە هاملێت نەیتوانی بەسەر خودی خۆیدا زاڵ بێت، هەر ئەمەش وای کرد ئەو هەموو مەرگەساتە بێزارکەرە ڕووبدات. وەلێ بەهۆی میزاجی وازهێنان ئەو بەزەیی و تۆقینە پاک دەبێتەوە.

جیاوازییەک لەنێوان چەمکی تراژیدیا لەلای یۆنانەکان و چەمکی تراژیدیا لەلای شکسپیرەوە هەیە پاڵەوان لەشارەکانی شکسپیردا توانای هەڵبژاردنی هەیە، سەربەخۆیە، هەر هەرەس هێنانێک لە کەسایەتی خۆی، خۆی بەرپرسیارەو هەڵەی خۆیەتی. بۆ نموونە: ماکبێث بەرزخوازبوو، بەڵام بێ هێز بوو، ئۆتێللۆ چاوچنۆک و بەئیرەیی بوو، هاملێت ناتوانێ بڕیاری یەک لاکەرەوە بدات، بەڵام ئەم سێ پاڵەوانە دەیانتوانی ببن بەکەسێکی باشتر، دەیانتوانی فێری ئەوە بن چۆن بەسەر خەوشەکانی کەسایەتی خۆیاندا زاڵ بن، لەبەر ئەوەی هیچ هێزێکی دەرەکی ئەوانی لە هەڵبژاردنی ڕێگای ڕاست قەدەغە نەکرد، بەڵام پاڵەوانەکانی تراژیدیایی یۆنانی سەربەخۆ نەبوون لە هەڵبژاردن، بەڵکو چارەنووسیان لەژێر دەسەڵاتی خواوەندەکاندا بوو کە بەهیچ جۆرێ بۆیان نەبوو شەڕ یاخود دەمەتەقێ لەگەڵ ئەم خواوەندانە بکەن. ئەم جیاوازییە دەگەڕێتەوە سەر جیاوازی نێوان تێڕوانینی ژیان لەڕوانگەی یۆنانەکان و مەسیحییەکان. تراژیدیاکانی یۆنان زۆر کەم کاریگەریان لەسەر درامای ئینگلیزی هەیە، چونکە لە تراژیدیاکانی یۆناندا چارەنووس و سەربەخۆیی لەژێر باڵی خواوەندەکانە. کەمی ئەم کاریگەرییە لەسەر تراژیدیا نووسەکانی ئینگلیز ڕەنگی داوەتەوە، کاتێ تراژیدیا دەنووسن، تراژیدیانووسەکانی یۆنان ناکەن بە پێشەنگ و نموونەی خۆیان. پرسیارەکە ئەمەیە: باشە ئەی کێ دەکەن بەنموونەو پێشەنگی خۆیان؟ بێ گومان تراژیدیانووسەکانی ڕۆمان. بۆ نموونە: سەنیکا (٤پ.ز-٦٥ پاش زایین). باشە ئەدی سەنیکا کێی بە پێشەنگ و نموونەی خۆی دانابوو؟ بێگومان یۆنانەکان!، بەڵام دراماکانی سەنیکا تەواو لەهی یۆنانەکان نەدەچوو، بەڵکو لەسێ خاڵ جیاوازبوون، ئەوانیش: زمان، شێوە و کەسایەتی. لەتراژیدیاکانی سەنیکا، مرۆڤ، یا بابڵێین پاڵەوانەکان دەبوایە یاسای خواوەندەکان قبووڵ بکەن و تارادەیەک لەژێر دەسەڵاتی ئەواندا بوون، بەڵام مافی ئەوەی هەبوو ئەگەر کارێکی پێ هەڵە بێت، ڕەتی بکاتەوە و ئەنجامی نەدا. خواوەندەکان خاوەنی قۆرخ کردنی (Monopoly) هێزبوون، بەڵام مانای ئەوە نییە کە چاکەش قۆرخ بکەن . خواوەندەکان دەتوانن زاڵ بن بەسەر پیاو و سەرکوتی بکەن، بەڵام پیاو، یا مرۆڤ دەتوانێ هەست بە جیهانی ناوەوەی خۆی بکات و بڵێ (من باشترم لەوان.

خواوەندەکان دەتوانن بمکوژن، بەڵام ناتوانن ئەو هەقیقەتە بسڕنەوە کە من لەوان ڕەوشت بەرزترم. هەرچییەکی ئەوان بیکەن و بیڵێن مانای ئەوەنییە منیش وەک ئەوان شتەکان دووبارە بکەمەوە من ئەوان نیم و هەر منیش ڕاستم). ئەمە بیروبۆچوونی تاکێکە وەک تاکی بن دەستی نازییەکانە کە لەنێو ژووری ژەهراوی (gas-chamber) دەخنکێنرێ یاخود ئەو تاکەی لەلای دەستەی گوللەباران کەران گوللەباران دەکرێت. دوژمنی ئەم تاکە زۆر بەهێزن، بەڵام هەڵەن، هەرچەندە ئەو تاکە بێ هێزەو دۆڕاوە، بەڵام ڕاستە، ئەم بیروبۆچوونە تایبەتییە هەندێ جار پێی دەوترێ (ئازار نەناسی)، (stoical)، کە واپێدەچێ کاریگەرییەکی زۆری لەسەر شکسپیرو یاوەرانی هەبووبێت. بێگومان کرۆکی ئازار نەناسی، سەربەخۆییە. سەربەخۆییش چالاکی دێنێتە کایەوە. ملکەچی بۆ چارەنووس دەبێتە هۆی مردۆخی. زمانی سەنیکا پڕە لەچالاکی، توندوتیژی و چلێسی کوشتن و خوێن ڕشتن، هەر ئەمەش وای لەدرامانووسانی ئیلیزابێسی کرد کە لەو هێمنییە شکۆدارە دوورکەونەوە کە یوریپیدس و سۆفۆکلیس بەکاریان هێناوە.

خاڵێکی سەرنج ڕاکێشی تراژیدیانووسانی یۆنان سەلیقەی شێوەیە. مەبەستی سەرەکییان گوتنی چیرۆکێکە و تیایدا جەخت لەسەر گرینگی ڕەوشت بکەنەوە. هەموو شتەکانی تر بە بەراورد لەگەڵ ئەمە شتی لاوەکین. تراژیدیانووسانی یۆنان شتگەلی وەک (سەرسام، سەرنج ڕاکێش، بەزمەسات و گرێی لاوەکییان) گەرەک نییە، بەڵکو گەرەکیان بوو نواندنەکان بەردەوام بێت نەک هەر درامایەک بە چەند هەفتەو مانگ و ساڵێک پێشکەش بکرێت (ئەگەرنا هەر درامایەکی ئەوان چەند ساڵێکی دەویست بۆ نمایشکردن!) وەسفی واقیعیانە لەسەر شانۆ هەرگیز نایەتە بەرهەم ئەگەر درامایەک بەساڵێک نمایش بکرێت، بۆیە چەند یەکێتییەکی تەقلیدی لەدرامای یۆنانی هەیە وەک یەک گرێ و یەک ڕۆژ [کات] بۆ نموونە: سۆفۆکلیس هەرگیز چەند خاڵێکی جیاوازی لەیەک ڕۆژ پێشکەش نەدەکرد [هەروەکو شکسپیر لە سیمبی لاین پێشکەشی کردووە]. سۆفۆکلیس کارەکانی گرێیەک بۆ یەک ڕۆژ چڕ دەکەنەوە (نەک ماوەیەکی زۆر هەبێت لەنێوان بەشی یەکەم و دووەم، وەک ئەوەی لەنێوان بەشی یەکەم و دووەمدا، سێ ڕۆژ بخایەنێت، بەم جۆرە جەوهەری دراما وجوودی نابێت).

لەسەردەمی بووژاندنەوەدا (Renaissance Perioel) سەرسامبووانی درامانووسانی یۆنان یەکێتی سێیەمیان زیادکرد ئەویش یەکێتی شوێن بوو (Unity of Place). بۆ نموونە بێن جۆنسۆن وەک شکسپیر لەشارێکەوە نەدەچووە شارێکی تر لەناو درامادا. جۆنسۆن وای پێ باش بوو کە هەموو کردەوەکان لەیەک شار ڕووبدەن. لە شاکارەکەیدا بەناوی (کیمیاگەر) هەموو کردەوەکان لەیەک خانوو ڕوودەدەن، بەڵام شکسپیر لەسەر یەکێتی (کردەوە، کات، شوێن) ئۆقرەی نەبوو تەنانەت هیچ مانایەکیان نەبوو لای ئەو.

کەم دەڵێم لەبارەی کۆمیدیا نووسانی ڕۆمان و یۆنان. لەکۆمیدیای کلاسیکدا مەبەستی سەرەکی بەپێکەنینی هێنانی مرۆڤ بوو بەگەمژایەتی خۆی، هەر خۆیشی کارە هەڵەکانی خۆی ڕاست بکاتەوە زۆربەی کۆمیدیا نووسان گەمژایەتی خەڵکیان لەبەرچاوی خەڵکەکە نیشان دەدا. ئەمە پێمان دەڵێت کە ئەوکات کۆمیدیا بۆ خستنەڕووی کارە سەیروسەمەرەکانی ڕۆژانە بووە، بەم جۆرە کۆمیدیا ڕۆڵی خۆی بینی و هەڵسوکەوت و شێوازی کارکردنی مرۆڤ خێرا گۆڕا. یەکێک لە سیفەتەکانی کۆمیدیا ئەوەبوو کە زۆر زوو باوی نەدەماو ون دەبوو نووسەرە بەتواناکان لەڕووی کۆمیدیاوە مامەڵەیان بە نەمری ئەدگاری مرۆڤ دەکرد. یۆنانییەک یاخود ئیتالییەک یاخود هەر کەسێکی سەدەی بیست و دوو بگری چێژ لەکارەکانی (شارل شاپلن) وەردەگرێت، بەڵام ئەریستۆفانی یۆنانییە کۆنەکان و پلۆتس و تێرنیسی ڕۆمان لەکۆمیدیا باویان نەما وەک ئەوەی لە تراژیدیا هەیانبوو. پلۆتس و تێرنیس هەندێ سیفەتیان بۆ درامای ئینگلیزی زیاد کرد وەک: هەندێ بنکەی کۆمیدیای وەک لەسەربازە لەخۆباییەکە، ئاڵۆزە گرێ کە هەڵەی خودی کەس ڕۆڵێکی گرینگ لە ئایندەی ئەوکەسە دەبینێ. هەروەها دابەشکردنی دراما بۆ (٥) بەش، بەڵام درامای ئینگلیزی لەڕووی کۆمیدیاوە زۆر قەرزداری ئەمانە نییە هاوکات لەڕووی تراژیدیاوە زۆر قەرزداری سەنیکایە.

ئێمە وا مەزندە دەکەین، کە پێویستە بگەڕێینەوە چاخەکانی ناوەڕاست کە ئەوکات درامای ئینگلیزی لەوپەڕی خراپی و بێ شارەزاییدا بوو، وەکو هەموو دراماسەرەتاییەکان خزمەتی ئاینیان دەکرد.. ❖

*** گاڵتە بەرهەم (Parody): جۆرە نووسینێکی ئەدەبییە لاسایی نووسینێکی تر دەکاتەوە بەنیازی گاڵتەجاڕی (وەرگێڕ).**

سەرچاوە

....

English Literature by John Burgess Wilson, B.A. P.P:57-66